

виховання) протягом всього періоду їх навчання в межах навчально-професійної, наукової, соціокультурної діяльності та діяльності в періоди педагогічних практик; прагматизації (зближення змісту дисциплін з профілем підготовки та специфікою майбутньої професійно діяльності), впровадження в послідовності основної освітньої програми: поетапне діагностування сформованості правової компетентності майбутніх учителів, здійснення педагогічної і психологічної підтримки процесу розвитку правової компетентності студента.

Зазначене вище дає змогу дійти **висновку**:

Виявлено, що цілісний процес формування правової компетентності майбутнього вчителя пов'язаний з його професійною підготовкою уявляє собою послідовність його етапів (пред'явлення правових цінностей і усвідомлення правових ціннісних орієнтацій; прийняття правових ціннісних орієнтацій; реалізація правових ціннісних орієнтацій в діяльності, поведінці). Поетапне формування правової компетентності студентів забезпечується системою дидактичних засобів і інноваційних технологій, які з переходом на наступний етап змінюють свої характеристики. Ефективність формування правової компетентності майбутнього вчителя можлива при обов'язковому дотриманні створених в процесі професійної підготовки педагогічних умов.

Перспективи подальшого наукового пошуку ми пов'язуємо з активізацією правового навчання і правового виховання майбутніх учителів з опорою на найновітніші інформаційні ресурси.

Література

1. Головченко В. Правові механізми формування правосвідомості студентів / В. Головченко // Право України. – 2006. - №4. – С.100-103.
2. Гребенюк Г.С. Використання інноваційних технологій у професійно-педагогічній діяльності курсових офіцерів // Проблеми підготовки студентської молоді до навчально-пізнавальної діяльності: Зб.наук.пр. // Проблеми сучасного мистецтва і культури. – Київ: Науковий світ, 2002. – С.45-40.
3. Грубіч Д.Ю. Шляхи підвищення якості правової освіти в педагогічних університетах // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: Зб.наук. пр. – Харків: Українська інженерно-педагогічна академія, 2005. – №10. – С.82-86.
4. Іваній О. Структурно-функціональна модель формування правової компетентності майбутнього вчителя // Проблеми підготовки сучасного вчителя: Зб.наук. пр. Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2011. – С. 21-31.
5. Іваній О. Діагностика сформованості правової компетентності майбутнього вчителя / О.Іваній // Імідж сучасного педагога. - 2011. – №8(105). - С. 32-37.
6. Кічук Я.В. Правова компетентність соціального педагога: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд.пед.наук: спец. 13.00.04 "теорія і методика професійної освіти" / Я.В. Кічук. – Одеса, 2011. – 20 с.
7. Ничкало Н.Г. Перспективні напрями досліджень з проблем професійного становлення особистості фахівця // Дидактика професійної школи: Зб. наук. пр. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – Вип.3. – С.12-19.
8. Самбор М. Інтерес у праві: поняття, сутність, структура / М. Самбор // Право України. – 2006. - №1. – С.116-119.

УДК 908:94 (477):371.315

Луника О.В.

викладач кафедри методики викладання суспільних дисциплін Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка

ВИКОРИСТАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ У НАВЧАННІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

У статті подано класифікацію краєзнавчих джерел, розкрито методику відбору краєзнавчого матеріалу відповідно до видів джерел з історії рідного краю, визначено принципи відбору краєзнавчого матеріалу, умови ефективності його використання та нормування обсягу локальної історії у програмовому курсі історії України в основній школі.

Ключові слова: краєзнавче джерело, краєзнавчий матеріал, відбір краєзнавчого матеріалу.

Луника О.В. Использование краеведческого материала в преподавании истории Украины в основной школе.

В статье подана классификация краеведческих источников, раскрыта методика отбора краеведческого материала в соответствии с видами источников по истории родного края, определены принципы отбора краеведческого материала, условия эффективности его использования и нормирования объема локальной истории в программном курсе истории Украины в основной школе.

Ключевые слова: краеведческий источник, краеведческий материал, отбор краеведческого материала.

Lunika O. Use of regional material in teaching of history of Ukraine at basic school.

Classification of regional sources is given in the article, the method of selection of regional material is exposed in accordance with the types of sources from history of native edge, principles of selection of regional material,

terms of efficiency of his use and setting of norms of volume of local history, are certain, in the programmatic course of history of Ukraine at basic school.

Keywords: regional source, regional material, selection of regional material.

Постановка проблеми. Питання про зміст курсу вітчизняної історії є актуальною проблемою шкільної історичної освіти у наш час. Одним із змістових компонентів історії України, закріплених у нормативних документах, є краєзнавчий, що передбачає вивчення соціально-економічної, військово-політичної, духовно-культурної історії краю, історичних постатей та краєзнавчих джерел. У зв'язку з цим перед вчителями гостро постає питання кількісного та якісного відбору краєзнавчого матеріалу і співвідношення останнього з програмовим матеріалом з історії країни. Проте включення краєзнавчого матеріалу до шкільного курсу історії вимагає наукового визначення принципів його відбору.

Мета статті полягає у визначенні шляхів та дидактичних принципів відбору краєзнавчого матеріалу до уроків історії України в основній школі.

Досягнення цієї мети спонукає до детального вивчення і осмислення попереднього досвіду та подальшого вдосконалення методики відбору та використання краєзнавчих матеріалів у навчанні історії України.

Аналіз актуальних досліджень Значний досвід теоретичних та методичних напрацювань щодо відбору та використання краєзнавчого матеріалу на уроках вітчизняної історії висвітлено в історико-методичних працях радянського періоду П. Іванова, Д. Кацюби, М. Лисенка, М. Мілонова, Г. Матюшина, І. Пруса. Досліджуваний аспект проблеми вивчали І. Безкоровайний, В. Белих, С. Клецен, М. Кузін та ін.

У сучасній методиці навчання історії питанням відбору краєзнавчих матеріалів приділяють увагу К. Алтабасва, Л. Перелагіна, методику використання краєзнавчих матеріалів на уроках історії України розпрацьовують М. Варшавська, Я. Треф'як, М. Ходос, М. Шеремет, окремі практичні рекомендації щодо вивчення краєзнавчих матеріалів у межах певного шкільного курсу пропонують В. Власов, В. Мисан, Я. Камбалова.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку шкільної історичної освіти необхідність використовувати краєзнавчий матеріал на уроках вітчизняної історії сумнівів не викликає як у педагогів та методистів, так і у вчителів. Це знайшло відображення і в навчальній програмі з історії України (5-9 класи). У пояснювальній записці наголошується, що регіональна та місцева історія (історія краю) дає можливість виховувати патріотичні та державницькі почуття та якості школярів, посилює інтерес до історичної інформації [6]. Разом з тим місцевий матеріал важливий при встановленні зв'язку історичного минулого з сучасністю, у процесі пізнання проблем суспільних відносин, у розкритті понять про народ, про спосіб життя, у вивченні науки, техніки, економіки, культури. Краєзнавчий матеріал поліфункціональний, оскільки поєднує у собі навчальні, розвивальні та виховні функції. Зокрема, у даному контексті важливо його використовувати у навчанні історії України в основній школі, виходячи з психологічних особливостей школярів даного віку. Учні основної школи проявляють живий інтерес до історії краю, краще засвоюють наочний, емоційно насичений матеріал, пов'язаний з рідною місцевістю, своїм корінням, з тим, що є найбільш близьким і зрозумілим.

Сутність поняття «краєзнавчий матеріал» визначається як сукупність історичних відомостей про природу, минуле і сучасне, економіку, культуру рідного краю, адаптованих до опрацювання їх на уроці учнями під керівництвом учителя [5,33]. Основою для формування навчального матеріалу з історії краю є краєзнавче джерело – носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і людини й відображає певну сферу людської діяльності [2,68]. При відборі матеріалу з історії рідного краю до уроків історії України вчитель опрацьовує краєзнавчі джерела.

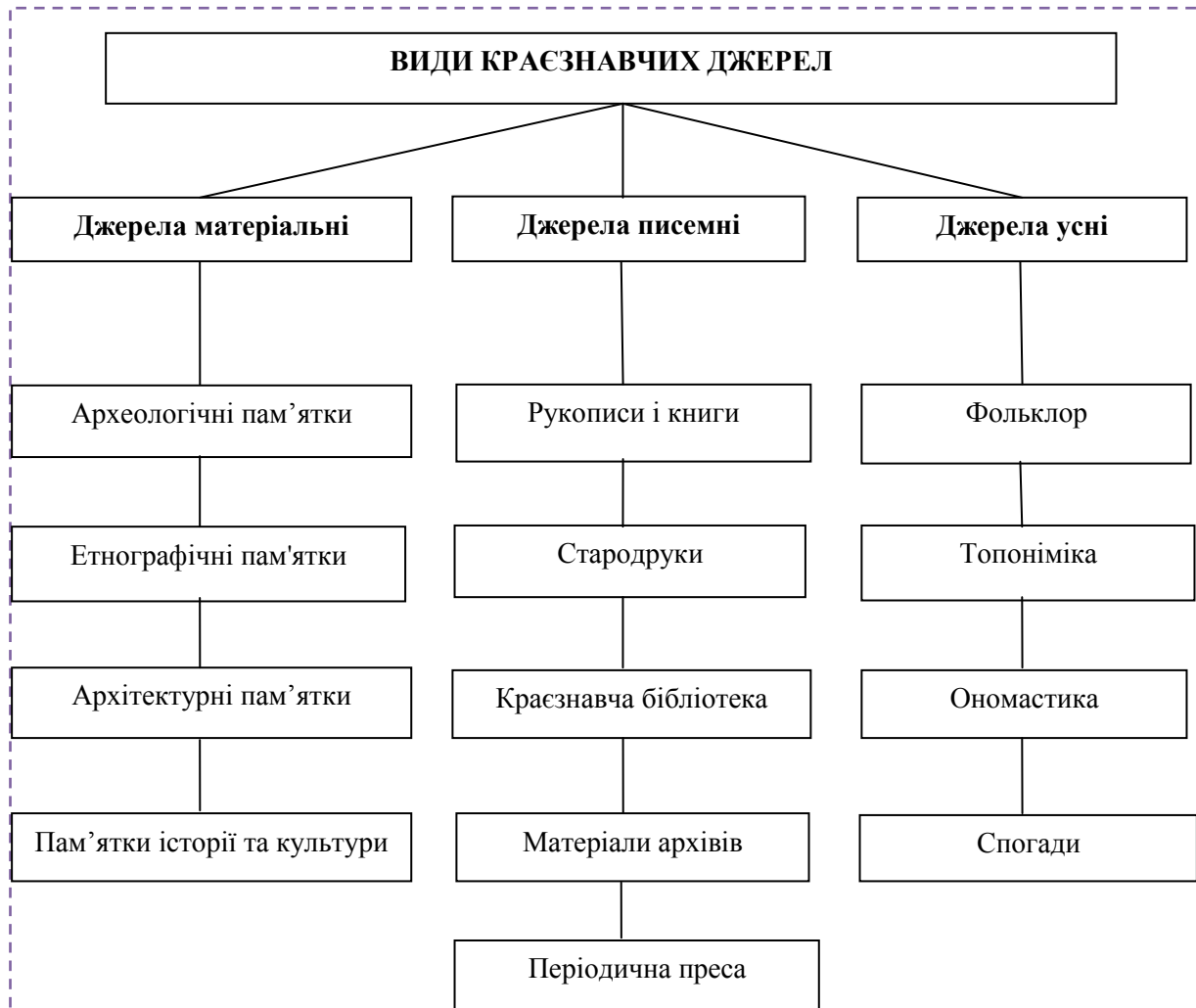
Найважчим у підготовці до використання краєзнавчого матеріалу на уроці є відбір, наукова оцінка, систематизація й методична обробка даного матеріалу. Із чого ж учителю варто починати відбір матеріалу з історії краю?

Перш за все необхідно встановити зв'язок із краєзнавчими музеями, ознайомитися з їхніми колекціями та фондами, бібліографією з історії краю.

Найбільш доступним для вчителя є місцевий *археологічний матеріал*. Він зберігається в експозиціях і фондах краєзнавчих, шкільних музеїв, обласний археологічний матеріал описаний і опублікований у місцевих виданнях, або може бути доступним для учнів у польових умовах.

Робота вчителя з відбору археологічного матеріалу починається з вивчення доступної літератури з археології краю та визначення місцевих археологічних пам'яток. Аналізуючи матеріал, який доцільно включити у зміст уроку чи розглянути в рамках позакласної роботи, вчитель з'ясовує:

- які археологічні культури (палеоліт, неоліт, бронза, ранній залізний вік, слов'янські кургани, городища, залишки давньоруських міст тощо) представлені в рідному краї;
- чи є в наявності археологічна карта даного краю;
- що було знайдено під час розкопок;
- сучасний стан археологічних робіт у краї [3,29].

Прийомами збору *етнографічного матеріалу* визнаються вивчення літератури, матеріалів краєзнавчих музеїв і методичних посібників, ознайомлення з основними об'єктами етнографічного спостереження і вироблення чіткого плану роботи, а найбільш ефективними є етнографічні експедиції та екскурсії.

У процесі підготовки до дослідження визначаються цілі, зміст, фактичний матеріал, який потрібно зібрати.

Основними методами збору історико-етнографічного матеріалу є: безпосереднє ознайомлення з предметами матеріальної культури і їх фіксація (опис, фотографування або зйомка), відвідування родин, бесіда з їх членами, спостереження за повсякденним життям місцевого населення, анкетування, з'ясування рівня духовного життя за пам'ятками матеріальної культури. Результати досліджень фіксуються у щоденниках, фотографіях і відеозаписах, потім заносяться до картотеки [3].

Пам'ятниками історії та культури є споруди і місця, пов'язані з виробничою, державною, суспільною і культурною діяльністю людей, твори їх матеріальної і духовної творчості. Учитель, який працює з пам'ятниками архітектури, повинен розуміти, що кожна стародавня споруда розглядається і оцінюється за двома аспектами: рівнем естетичної довершеності й цінністю закладеної в ній історичної інформації. Саме останній аспект для історика є вихідним у використанні дидактичного потенціалу пам'ятників.

Попередні відомості про пам'ятники можна отримати шляхом опитування місцевих жителів чи довідок за писемними джерелами.

Кожен пам'ятник піддається ретельному огляду із подальшим його описом, що охоплює загальну характеристику об'єкта із зазначенням розташування, обґрунтування його історичного значення. Особливу увагу приділяють скульптурам, фрескам, надписам. Обов'язково вказується, якому відомству належить пам'ятник і як використовується.

Важливим джерелом з історії рідного краю є *збірники документів* та *архівні матеріали*. Ознайомитися із фондами архіву можна у путівниках чи довідниках, користування якими полегшують предметні, географічні, іменні покажчики. У тих архівах, де не видані путівники, необхідно звертатись до списків описів і покажчиків фондів.

Визначивши фонд, де зберігаються матеріали з теми, дослідник починає пошук документів. Для цього використовуються інвентарні описи, в яких одиниці зберігання (справи) перераховуються або в хронологічному порядку, або за структурними частинами установ, або за основними напрямками роботи установи.

Описи містять № одиниць зберігання, назви справ, дати початку і закінчення, кількість аркушів, примітки. Головним при пошуку є назви одиниць зберігання, які розкривають їх зміст. Наявність у справі важливих документів додатково відмічається у короткій довідці–анотації.

Виписки з документів роблять у зошитах або на окремих листах–картках. У кожній виписці зазначаються джерела: архів, номер і назва фонду, номер опису, номер справи, заголовок, дати початку і закінчення справи, аркуш, назва документа.

Поряд з описами у багатьох архівах є тематичні довідкові посібники – карткові каталоги, які містять відомості про документи з певних тем незалежно від того, у якому фонді вони зберігаються. Такі каталоги особливо корисні в історико–краєзнавчих дослідженнях, оскільки дозволяють швидко з'ясувати наявність матеріалів з досліджуваної теми [3].

Під час збору *матеріалів топоніміки та ономастики* використовуються специфічні методи дослідження. Основна роль належить польовим дослідженням, збору первинної інформації, визначенню природних, історичних, етнографічних, соціальних, господарських особливостей краю, які вплинули на своєрідність назв та імен.

Топоніміка та ономастика залучають методи історичної науки (роботу з архівними матеріалами, аналіз письмових, археологічних джерел) та географічної (картографічний, просторово–порівняльний метод тощо). Зазвичай матеріал збирається шляхом суцільного дослідження місцевості методом опитування місцевого населення. Збір топонімічного та ономастичного матеріалу проводиться за попередньо складеною програмою і опитувальником.

У ході польового дослідження ведуться записи відомостей, які після опрацювання заносяться до картотеки за категоріями топоніміки або ономастики [3]. Дані топоніміки та ономастики необхідно звіряти з археологічними джерелами, етнографічним матеріалом, архівними документами, даними лінгвістики.

Історичну і пізнавальну цінність мають *спогади* сучасників, які повинні зберігатись в архівах, музеях, шкільних краєзнавчих музеях. Учителю варто пам'ятати, що мемуари набувають якості документального свідчення, коли завірені підписом учасника подій.

Отже, можемо констатувати, що збір матеріалу з історії краю з метою використання на уроках історії України – процес складний, трудомісткий і вимагає від учителя глибоких знань, професійних та наукових умінь, методичної майстерності, досвіду, ініціативи і наполегливості. Разом з тим це процес безперервний, оскільки учитель повинен постійно підбирати і систематизувати літературно–історичні відомості місцевої історії (документи, книги, журнали і газетні статті, замітки тощо), твори художньої літератури, археологічні, етнографічні матеріали, поповнювати власний краєзнавчий фонд спогадами учасників та очевидців подій з найбільшою мобілізацією можливостей учителів та учнів, оскільки скорочується вік свідків подій.

Розглянемо другий аспект проблеми відбору краєзнавчого матеріалу до вивчення на уроках історії України: принципи відбору краєзнавчого матеріалу, умови ефективності його використання (вимоги) та нормування обсягу локальної історії в програмовому курсі історії України.

Аналіз методичної літератури різних років дозволив нам визначити та систематизувати принципи відбору краєзнавчого матеріалу до певного уроку вітчизняної історії. Це принцип науковості, доступності, систематичності, наочності, багатофункціональності, емоційної насиченості та особистої значущості для учнів.

Виходячи з вимог особистісно-орієнтованого, діяльнісного та компетентісного підходів, визначених програмою з історії (2010) [6], у процесі відбору змісту краєзнавчого матеріалу для уроків важливо залучати до цього учнів (наприклад, школярі можуть готувати невеликі повідомлення, добирати ілюстрації, складати кросворди на краєзнавчу тематику, проводити бесіди із сучасниками подій тощо), організовувати дослідницьку роботу, враховувати пізнавальні інтереси учнів.

Умовою, що забезпечує ефективне використання матеріалів з історії краю на уроках української історії, є відбір його змісту за сукупністю вимог:

- місцевий історичний матеріал повинен бути органічно вписаний у базовий програмний, відповідати його цілям;
- у місцевому матеріалі треба відбирати ті факти, події, явища, які розкривають, доповнюють, конкретизують загальноісторичні, мають суттєве значення для історії України;
- доступність, дидактична доцільність, тобто співвідношення між місцевою та національною історією повинно змінюватись залежно від віку учнів, їх здібностей, інтересів, а також від навчального, дидактичного, наукового та іншого матеріалу, що є в наявності;
- відповідність віковим та пізнавальним можливостям учнів [1,157];
- зв'язок навчальної та позакласної історико–краєзнавчої роботи..

Аналіз педагогічної практики вчителів історії засвідчує, що перш ніж використовувати краєзнавчий матеріал на уроках, необхідно визначити його місце, зв'язок і співвідношення із загальноісторичним матеріалом. Зазначимо, що обсяг краєзнавчого матеріалу в системі вивчення історії України залежить від

значення місцевих історичних подій та пам'ятників в історії країни, від умов та особливостей розвитку краю. Відповідно краєзнавчий матеріал за значенням умовно поділяють на дві групи:

- 1) матеріал суто місцевого значення, пов'язаний з подіями загальнодержавного характеру;
- 2) матеріал, що виходить за межі краю та набуває загальноісторичного значення. Такий матеріал за своїм змістом є самостійним і важливим у контексті реалізації освітньо-виховних завдань. Саме тому він включений до програми і входить як обов'язкова частина до системи знань з вітчизняної історії [4,10]. Наприклад, такими матеріалами на уроках історії України в основній школі є: «Розселення племінних союзів східних слов'ян VIII—IX ст. на території сучасної України», «Виникнення та розвиток Київської Русі», «Політичний і соціально-економічний розвиток Чернігівського князівства середини XII — першої половини XIII ст.», «Галицько-Волинська держава», «Виникнення Запорізької Січі», «Заселення Слобожанщини. Заснування слобідських міст», «Конотопська битва», «Україна в подіях Північної війни. Полтавська битва», «Заселення Південної України. Приєднання Криму до Росії» та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, робота вчителя по відбору краєзнавчого матеріалу ґрунтується на основних принципах наукових історико-краєзнавчих досліджень та з використанням методів наукових досліджень. Головними залишаються питання переведення наукового матеріалу в навчальний, встановлення співвідношення локального і загальноісторичного та забезпечення ефективності його використання.

Відбір краєзнавчого матеріалу до уроків з історії України – це складне питання методичної науки, яке гостро потребує вирішення та пильної уваги істориків, методистів, краєзнавців та вчителів.

Література

1. Алтабаєва К.Б. Про проблеми інтеграції національної та регіональної історії у викладанні курсу історії України / К. Б. Алтабаєва // Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ: БДПУ, 2002. – №7. – С. 155 – 159.
2. Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. – К.: Либідь, 2003 – 488 с.
3. Историческое краеведение. (Основные источники изучения истории родного края)/ Под ред. Н.П. Милонова. – М.: Просвещение, 1969. – 319 с.
4. Перелагіна Л.Г. Використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії та у виховній роботі / Л.Г. Перелагіна // Історія та правознавство. – 2007. – № 35. С. 9 – 11.
5. Якименко С.І. Роль краєзнавчої роботи при формуванні світогляду молодших школярів/ С.І. Якименко/ Історичне краєзнавство в системі освіти України: Здобутки, проблеми, перспективи : Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – С. 32 – 37.

УДК: 373.51:94:"196/199"(477)

Драновська С. В.
аспірант ка кафедри педагогіки
Сумського державного педагогічного
університету ім. А.С.Макаренка

САМОСТІЙНА РОБОТА УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (60 - 80 pp. XX ст.)

У статті розглядаються питання самостійної роботи учнів у процесі навчання історії України (60 – 80 pp. XX ст.) та перспективи її впровадження в навчально-виховному процесі.

Ключові слова: самостійна робота учнів, навчальний процес, вміння та навички, історія України.

Драновская С.В. Самостоятельная работа учащихся процессе обучения истории Украины (60 – 80 гг. XX в.)

В статье рассматриваются вопросы самостоятельной работы учащихся в процессе обучения истории Украины (60 – 80 гг.) и перспективы ее внедрения в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: самостоятельная работа учащихся, учебный процесс, умения и навыки, история Украины.

Dranovska S. Independent work of pupils in the learning process history of Ukraine (60 – 80 years of the XX century.)

The article examines the independent work of pupils in learning the history of Ukraine (60 – 80 years of the XX century.) and prospects for in introduction educational process.

Keywords: independent work of pupils, the learning process, skills, history of Ukraine.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою теорії і практики навчання є така постановка навчального процесу, яка забезпечує глибокі й міцні знання, виховує в учнів уміння їх поповнювати, розкриває творчу ініціативу і самостійність. При цьому педагоги мають змогу значно поліпшити якість шкільного навчання і виховання. Одним з ефективних шляхів розв'язання даного завдання є раціональна організація самостійної роботи школярів, зокрема під час вивчення історії.